

Koga nema? - O (ne)jednakim mogućnostima u utrci za akademskim kvalifikacijama u Hrvatskoj

Karin Doolan i Teo Matković

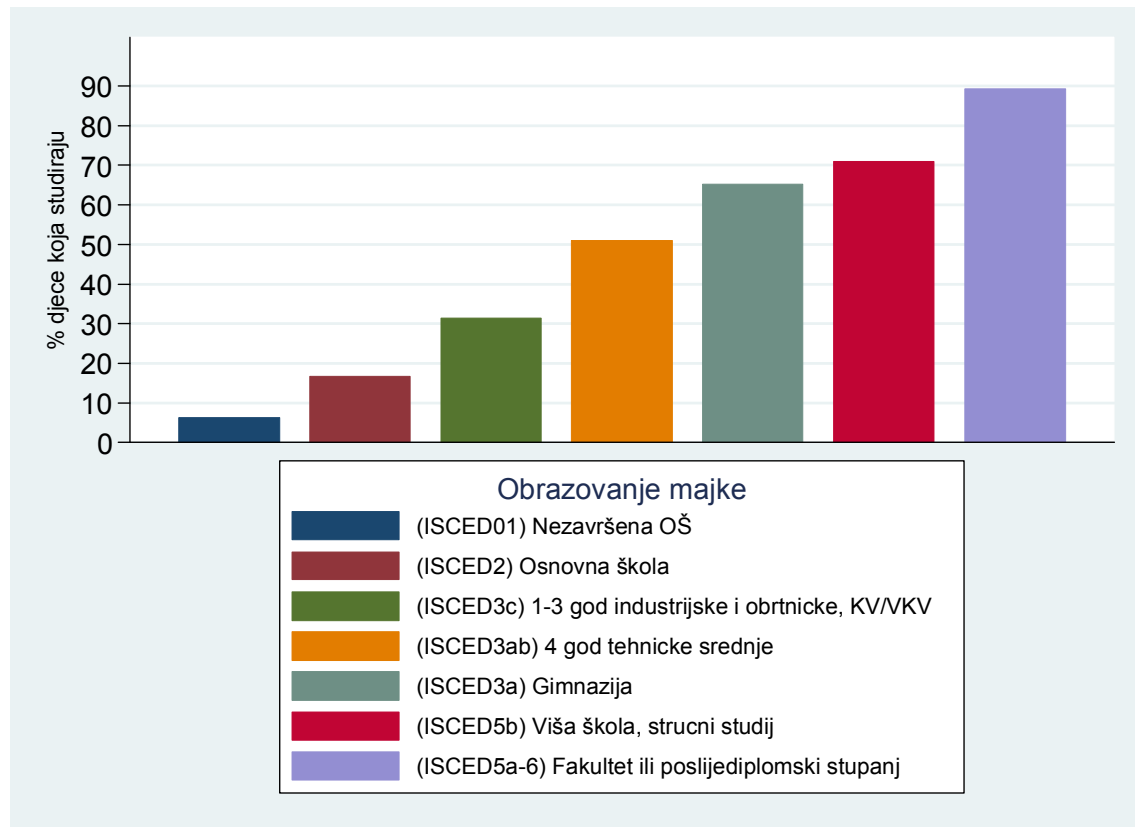
Hrvatsko visokoškolsko obrazovanje doživjelo je značajnu ekspanziju kroz proteklo desetljeće usprkos smanjivanju demografske baze mladih studijske dobi. Naime, ukupan broj studenata porastao je sa 85.752 u 1996./7. na 138.126 u 2007./8., dok se broj diplomiranih gotovo udvostručio sa 11.510 u prvoj poslijeratnoj godini na 20.969 u 2007. godini.ⁱ Na prvi pogled, ovi se podaci čine ohrabrujući u kontekstu prednosti koje pojedinac i društvo mogu imati od stečenih visokoškolskih kvalifikacija. No, koga u ovim podacima nema? Za koga su ti podaci zapravo ohrabrujući? Zasigurno ne za one koji u toj utrci za akademskim kvalifikacijama zaostaju i to ne svojim izborom. I sada slijedi bitno pitanje - tko čini tu rizičnu skupinu?

Bolonjski proces bavi se tim pitanjem u svojim temeljnim dokumentima s ministarskih konferencija (Praško priopćenje 2001., Berlinsko priopćenje 2003., Bergensko priopćenje 2005., Priopćenje iz Londona 2007.) u smjernici koja se zove „socijalna dimenzija“, a odnosi se na jednake mogućnosti pri upisu studija, za vrijeme njegova trajanja te pri završetku studija, s posebnim naglaskom na uklanjanje institucionalnih prepreka za studente i studentice nižeg socio-ekonomskog statusa. Time dokumenti Bolonjskog procesa daju prostor sociološki već dugo istraživanoj temi da socio-ekonomski status studenata/ica može utjecati ne samo na šanse za upis u visoko školstvo, već i uspješan završetak. Prilog Vesne Kovač „Kako povećati pristup visokom obrazovanju“ u jednom od prošlih izdanja ove kolumne ukazao je na problem društvenih nejednakosti u pristupu visokom obrazovanju u Engleskoj. Ali postoji li takav problem u Hrvatskoj? Pomislili bismo da različiti društveni slojevi kod nas imaju veće mogućnosti pristupa visokom obrazovanju nego je to slučaj u klasno i etnički podijeljenoj Engleskoj - do jučer smo živjeli u egalitarnom socijalizmu. Na žalost, čini se da značajne društvene nejednakosti kod pristupa visokom obrazovanju postoje i u Hrvatskoj.

Utjecaj razine obrazovanja roditelja na pristup visokom obrazovanju

Koliko je obrazovanje roditelja povezano sa obrazovnim mogućnostima njihove djece procijenit ćemo koristeći desetljeće mikropodataka Ankete o radnoj snazi (1996.-2006.) koji omogućuju uparivanje podataka o participaciji djece u visokom obrazovanju sa stupnjem obrazovanja njihovih roditelja kada žive u istom kućanstvuⁱⁱ. U obzir su uzeti samo mladi u dobi između 18 i 20 godina koji više nisu u srednjoj školiⁱⁱⁱ.

Slika 1: Obrazovanje roditelja i vjerojatnost pohađanja visokog obrazovanja njihove djece u dobi 18-20 godina. Podaci za razdoblje 1996.-2006.

Prema ovim podacima, u devet od deset slučajeva, djeca fakultetski obrazovanih majki^{iv} u dobi između 18 i 20 godina studiraju, dok je to slučaj tek sa trećinom onih čija majka nije završila više od trogodišnje srednje škole i tek svakim šestim potomkom majki sa samo osnovnim obrazovanjem. Dakle, čini se da djeca čiji roditelji imaju niže od četverogodišnjeg srednjeg obrazovanja imaju ispodprosječne šanse za participaciju u visokom obrazovanju - rizik da neće studirati čak je bio osam puta veći za djecu čija majka ima tek osnovnu školu u usporedbi s onima čija je majka fakultetski obrazovana!

Ove skupine sa manjim šansama studiranja nisu nimalo malobrojne. Čak je 40% mladih osoba koje smo obuhvatili ovim upitom imalo majku koja je završila tek osnovnu školu ili manje, a tek je majka svake osme osobe imala visoko ili više obrazovanje^v. Drugim riječima, iako su djeca visokoobrazovane "elite" malobrojna (samo 6%, odnosno 739 od 11.562 mladih obuhvaćenih ovom analizom), gotovo su sva ta djeca studirala. Rad Puzić, Doolan i Dolenc^{vi} koji se temelji na popisnim i administrativnim podacima Državnog zavoda za statistiku o obrazovanju roditelja studenata i studentica pokazuje sličnu sliku.

Kulturni kapital obitelji i fenomen obrazovne reprodukcije

Autori koji se bave istraživanjima društvenih nejednakosti u visokom obrazovanju daju raznolika objašnjenja veće zastupljenosti studenata/ica višeg socio-ekonomskog statusa u visokom obrazovanju. Jedno od tih objašnjenja je utjecaj tzv. kulturnog kapitala obitelji, tj. roditelji koji su sami završili visoko obrazovanje polagat će veću vrijednost na

školovanje i očekivat će od svoje djece da nastave njihovim putem. Tim mladim ljudima je nastavak obrazovanja njihova „normalna“ obrazovna putanja i gore navedeni podaci na to upućuju. Primjer Ružice, studentice prve godine studija na zagrebačkom Sveučilištu narativno ilustrira tu očekivanu obrazovnu biografiju: „Kada sam upisivala srednju školu već sam znala da ću ići na fakultet. Ne znam... kao da mi je to normalno, tako normalno da ide osnovna-srednja-faks... tako mi je išla jedna sestra, tako mi je išla druga sestra, tako mi je išla mama“^{vii}.

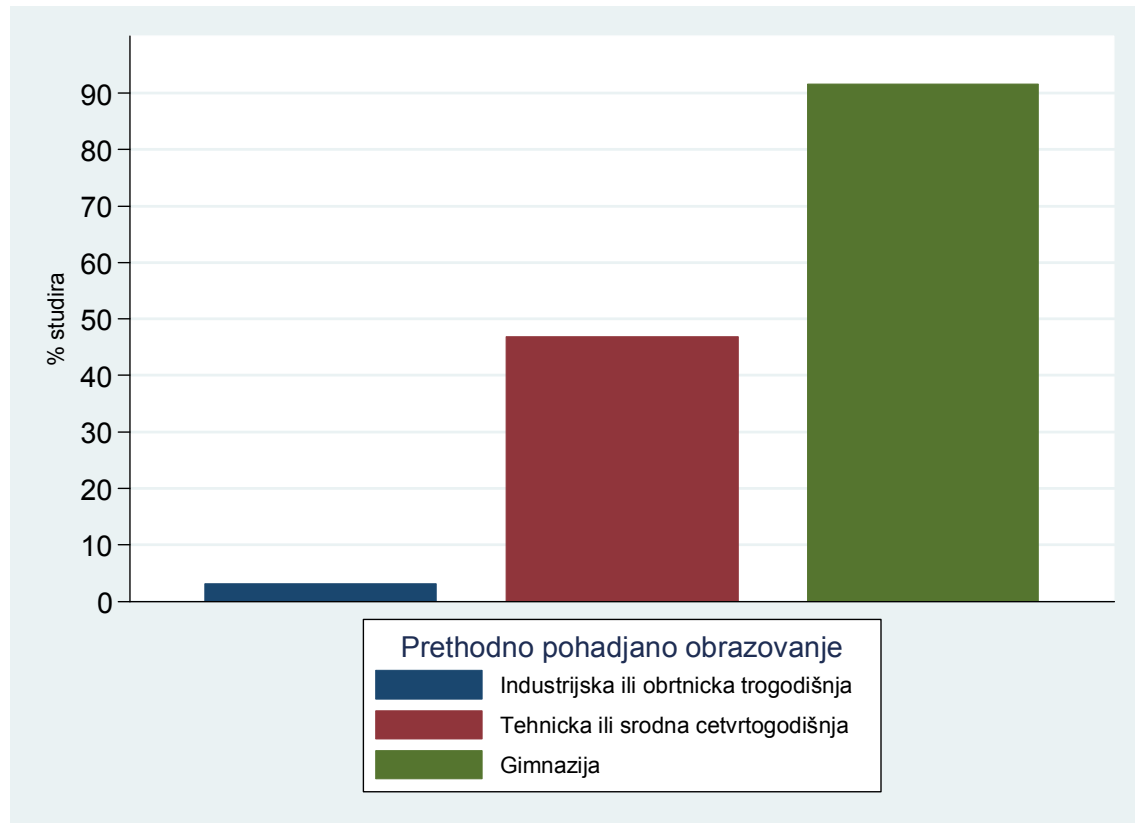
Utjecaj kulturnog kapitala roditelja možemo primijetiti i na ranijim stupnjevima obrazovanja, ponajprije kod odabira srednje škole. Naime, roditelji u pravilu sukladno vlastitim mogućnostima, aspiracijama i obrazovnim iskustvima savjetuju dijete koju srednju školu da upiše. Tako slabije obrazovani roditelji češće dijete savjetuju da upiše njima poznatiju strukovnu školu kako bi nakon te škole imao/la neki „znanat“ i mogao/la odlučiti ne ići na daljnje školovanje nakon srednje škole, dok će drugo biti usmjeravano ka gimnaziji jer se od njega/nje očekuje da nastavi školovanje na visokoškolskom nivou. Podršku takvom objašnjenju možemo vidjeti u Tablici 1 – što je obrazovni stupanj roditelja viši, to su veće šanse da dijete upiše gimnazijski program.

Tablica 1: Razina obrazovanja majke i srednja škola koju pohađa dijete (period 1996.-2006.)

	Tip srednje škole koju dijete pohađa		
	Obrtnička	Tehnička	Gimnazija
Obrazovanje majke			
Nezavršena osnovna škola	57,4%	37,8%	4,8%
Osnovna škola	44,0%	47,3%	8,7%
Industrijska ili obrtnička strukovna škola	30,2%	52,0%	17,8%
Tehnička srednja škola (4 god)	16,7%	56,1%	27,2%
Gimnazija	10,8%	49,2%	40,0%
Stručni studij, viša škola	6,7%	45,4%	47,9%
Sveučilišni studij	1,7%	27,4%	71,0%
Ukupno	26,0%	48,8%	25,1%

Sam izbor srednje škole izuzetno je bitan za šanse pristupa visokom obrazovanju (vidi sliku 2). Čitava četvrtina generacije koja upiše trogodišnje strukovne škole tim je činom u dobi od 15 godina izgubila značajniju šansu pohađanja visokih učilišta. S druge strane, više od devet desetina gimnazijalaca odmah nakon mature nastavlja sa studijem. Njima je ulaz najlakši jer se temeljem gimnazijskog programa i polaže prijamni ispit na visoka učilišta. No mjesta u gimnazijama je relativno malo. Maturanti četverogodišnjih škola su negdje između, pri čemu relativno često pohađaju ne-sveučilišno visoko obrazovanje^{viii}.

Slika 2: Prethodni izbor srednje škole i vjerojatnost pohađanja visokog obrazovanja u dobi 18-20 godina. Podaci za razdoblje 1996.-2006.

No ovaj fenomen obrazovne reprodukcije zadire čak i ranije u obrazovni ciklus. U dobre srednje škole upisuju se oni s najboljim ocjenama u osnovnoj. U osnovnoj školi se pak može vidjeti tendencija da veće znanje iskazuju djeca bolje obrazovanih roditelja o čemu jasno kazuju nalazi nacionalnih ispita koje godišnje na populaciji učenika i učenica osmog razreda provodi Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja^{ix}. Rezultati hrvatskog PISA istraživanja iz 2006. godine, pokazuju da petnaestogodišnjaci iz obitelji s boljim ekonomskim, socijalnim i kulturnim statusom u pravilu iskazuju značajno bolja znanja iz svih testova.^x

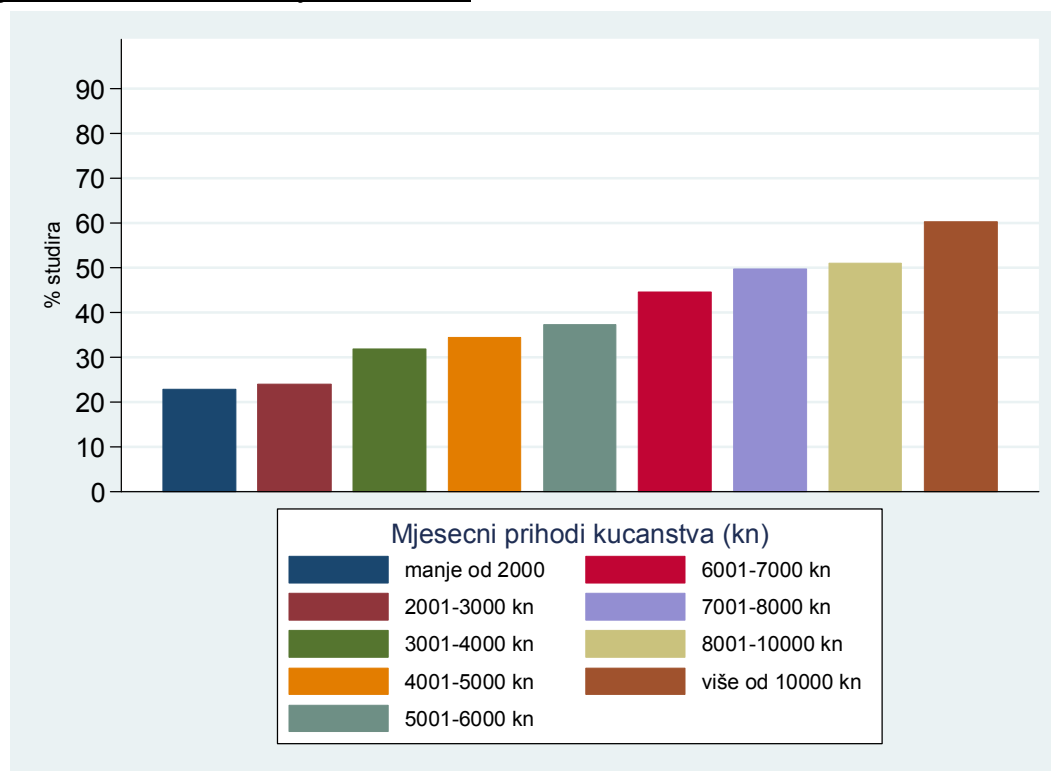
Dakle, dio razloga za razliku u participaciji različitih društvenih skupina u tercijarnom obrazovanju treba tražiti u diferencijaciji pri izboru srednjeg obrazovanja, na koji pak utječu osnovnoškolski rezultati. Drugim riječima, društvene nejednakosti u visokom obrazovanju nisu stvorene u trenutku izbora visokog obrazovanja, pa se na toj razini ne mogu niti ukloniti u cijelosti.

Materijalne prepreke pristupu visokom obrazovanju

Međutim, postoji i izravniji mehanizam koji uzrokuje nejednakosti u pristupu obrazovanju, posebno visokom. Često se kao prepreka navodi utjecaj materijalne deprivacije, tj. kako djeca nižeg socio-ekonomskog statusa uglavnom imaju manje šanse za studiranje jer je studiranje izuzetno skup proces. Naime, ne radi se samo o pokrivanju direktnih troškova studiranja kao što su školarine (oko 55% hrvatskih studenata trenutno plaća svoj studij^{xi})

i udžbenici, već i o indirektnim troškovima. Tu su na prvom mjestu troškovi stanovanja - tek 8% studenata boravi u subvencioniranim studentskim i učeničkim domovima^{xii}, dok su ostali na teret svojim roditeljima u vlastitoj kući ili još veći teret u iznajmljenom stanu. Jednako tako nezanemariv je trošak hrane, putovanja i sl. Slika 3 nam ilustrira šanse sudjelovanja u visokom obrazovanju prema trenutnim primanjima obitelji. Vidljiv je jasan gradijent mogućnosti, gdje vjerojatnost sudjelovanja u visokom obrazovanju postojano raste s razinom prihoda u kućanstvu.

Slika 3: Mjesečni prihodi kućanstva i vjerojatnost pohađanja visokog obrazovanja u dobi 18-20 godina. Podaci za razdoblje 1996.-2006.

Razina prihoda objašnjava dio veze između razine obrazovanja roditelja i obrazovne karijere djeteta (naime, roditelji višeg stupnja obrazovanja u pravilu rade bolje plaćene poslove), ali ne i čitavu razliku. Utjecaj obrazovanja roditelja na prethodne obrazovne odluke i razina roditeljske investicije u kognitivni razvoj djeteta i dalje ima zaseban i snažan utjecaj na obrazovne nejednakosti u visokom obrazovanju.

Zaključak

Koji god od ovih mehanizama bio odgovoran za nejednakosti u pristupu obrazovanju, ne smijemo se zavarati njihovim individualističkim karakterom i ostaviti ih kao „stvar pojedinca i njegove obitelji“. Individualno, svatko se vjerojatno bori za najbolji ishod za svoje dijete sa znanjem i sredstvima koji su mu (ili nisu) na raspolaganju. Ali od iznimne je važnosti ovdje spomenuti ulogu koju obrazovne institucije mogu imati u tom procesu. One bi trebale svakom djetetu pružiti stvarnu šansu da postane visokoobrazovana mlada osoba. No ukoliko možemo ustanoviti postojanu međugeneracijsku obrazovnu reprodukciju gdje je obrazovanje i materijalni status roditelja glavna odrednica obrazovnih dostignuća djece, to znači da škole očito nemaju transformativnu ulogu u obrazovnim biografijama pojedinaca, tj. da same doprinose socijalnoj stratifikaciji i

nejednakostima u društvu. Ovdje se onda nameće sumnja u uspješnost škola u ostvarivanju stvarnih potencijala svojih učenika i učenica.

Kao jedna od zemalja potpisnica Bolonjskog procesa, Hrvatska je preuzela obvezu za provedbom mnogobrojnih reformi čiji je osnovni cilj stvaranje jedinstvenog Europskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine. Ukoliko trenutno ne postoji dovoljno samoinicijative u hrvatskoj obrazovnoj politici da se definiraju mjere kojima bi se povećale šanse za upis i završetak studija sposobnim mladim ljudima manje obrazovanih roditelja i onih slabijeg materijalnog stanja (npr. obrazovna savjetovaništa, stipendije), možda kao poticaj može poslužiti obveza bavljenja smjernicom Bolonjskog procesa koja se zove „socijalna dimenzija“.

U protivnom, nastavljamo prešućivati, a time i legitimirati, obrazovne nejednakosti među mladima za koje nisu odgovorni oni sami, već koje proizlaze iz manjka obiteljskih ekonomskih sredstava ili loših odluka njihovih roditelja.

ⁱ O ovim trendovima, iako su sada brojke već neznatno zastarjele, može se više pročitati u Babić, Z., Matković, T., Šošić, V. (2006.) „Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada“. <http://www.eizg.hr/AdminLite/FCKeditor/UserFiles/File/PKIEP108-Babic-Matkovic-Sosic.pdf>

ⁱⁱ Analize prikazane u ovome tekstu se značajnim dijelom temelje na nalazima istraživanja u okviru projekta „Pokazatelji socijalne kohezije i razvoj hrvatskoga socijalnog modela“ i rezultatima provedbenih aktivnosti Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju. Tekst se oslanja i na istraživački rad unutar projekta „Europski sveučilišni standardi i visokoškolska nastava u Hrvatskoj“.

ⁱⁱⁱ U toj dobnoj skupini tek zanemariv dio mladih, školovao se ili ne, živi izvan roditeljskog doma, što je važno za valjanost nalaza ove analize.

^{iv} Veza obrazovanja bilo kojeg roditelja i participacije u visokom obrazovanju djeteta vrlo je slična, obzirom da u roditeljskim generacijama oba roditelja u pravilu imaju slične razine obrazovanja.

^v Ovo su generacije rođene između 1976. i 1988., čije su majke većinom rođene u pedesetim i šezdesetim godinama prošlog stoljeća.

^{vi} Vidi Puzić, S., Doolan, K. i Dolenc, D. (2006.) 'Socijalna dimenzija Bolonjskog procesa i (ne)jednakost šansi za visoko obrazovanje: neka hrvatska iskustva'. <http://www.idi.hr/images/Sociologija%20sela%202006-2-3.pdf>

^{vii} Citat iz intervjua provedenog u sklopu istraživanja o društvenim nejednakostima u visokom obrazovanju (Doolan 2008.).

^{viii} Iscrpan pregled povezanosti strukovnog obrazovanja, tercijarnog obrazovanja i tržišta rada u Hrvatskoj temeljen većinom na administrativnim podacima pripremila je Agencija za strukovno obrazovanje (2006.). „Komparativna studija tržišta rada i sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja u Republici Hrvatskoj“. Zagreb: Agencija za strukovno obrazovanje, BDPA, AFPA i SEQUA. http://www.aso.hr/cards2002/Documents/HR-Labour_Market_Study_report_cro-final-proofed.pdf

^{ix} Burušić, J., Babarović, T., Marinić, J. (2008.) „Eksperimentalno vanjsko vrednovanje obrazovnih postignuća u osnovnim školama Republike Hrvatske. Istraživački izvještaj“. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. http://dokumenti.ncvvo.hr/Dokumenti_centra/NI2007/izvijestaj-os07.pdf (str. 92 i 93., podaci za 2007.)

^x Braš Roth, M., Gregurović, M., Markočić Dekanić A., Markuš, M. (2007.) „PISA 2006. Prvi hrvatski rezultati-sažeti pregled“. Zagreb: Nakladnik: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja – PISA centar <http://dokumenti.ncvvo.hr/PISA/PISA-kompetencije.pdf>

^{xi} DZS (2008.) „Studenti u akademskoj godini 2006./2007.“. Statističko izvješće 1333.

^{xii} DZS (2008.) „Učenički i studentski domovi u šk. g. 2007./2008.“ priopćenje 8.1.9, http://www.dzs.hr/Hrv/publication/2008/8-1-9_1h2008.htm

Autorica: Karin Doolan MPhil je znanstvena novakinja u Centru za istraživanje i razvoj obrazovanja pri Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu; mr. sc. Teo Matković je asistent na Katedri za socijalnu politiku Studijskog centra socijalnog rada pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Kampanja Pravo na obrazovanje:

Ovaj tekst je objavljen u sklopu Kolumne „Pravo na obrazovanje“. Kolumna je jedna od aktivnosti projekta [„Kampanja Pravo na obrazovanje“](#) koji provodi Institut za razvoj obrazovanja. Cilj projekta je promicanje ljudskog prava na visoko obrazovanje u Hrvatskoj. H-Alter je partner na projektu, a projekt podupire Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva.

Prethodno objavljeno u sklopu ovoga ciklusa:

...